

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

КАВАЛЕРИТЕ НА ОРДЕНА „ЗА ХРАБРОСТЪ“ ВЪВ ФЛОТА НА НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО

Янчо Бакалов

Висше военноморско училище „Никола Йонков Вапцаров“

Резюме. Статията представя изследване, посветено на наградените чинове от Флота на Негово Величество с Военния орден „За храброст“ и Войнишки кръст за храброст през Балканските войни и Първата световна война. Интересът е насочен към комплексните условия, в които са били поставени корабните екипажи и бреговите части при решаване на бойни задачи, скалата на напрежение на силите в противодействие на многократно превъзхождащ противник, приноса на най-изявените от тях за постигане на успех и оценката, която им е била дадена. Наградените морски офицери са представени като съдружие от професионалисти и единомишленици, изградили органично общество на кавалерите на ордена „За храброст“.

По-късните периоди на активиране на Военния орден са показани фрагментарно.

Ключови думи: Първа световна война; моряци; военни ордени; награди

Въведение

С указ от 1 януари 1880 г. българският княз Александър Първи учредява един от символите на новата държавност, онзи „знак за действително отличие по време на война“⁽¹⁾, който Търновската конституция разрешава за българските граждани – Военния орден „За храброст“ (Petrov, 2005). Той е предназначен за награждаване на отличилите се през Освободителната война от 1877 – 1878 г. и „за в бъдеще на онези, които ще извършат подвизи на бойното поле“. Почти тридесет години след учредяването му орденът още е най-висшето отличие на Царство България. Дори след въвеждането в наградната система от цар Фердинанд на ордена „Св. равноапостоли Кирил и Методи“ отличието „За храброст“ е най-уважаваната и ценена държавна награда. Към него е закрепен знакът „Войнишки (солдатски) кръст за храброст“, предназначен за награждаване на отличили се подофицери и войници.

Известно е, че статутът на отличието е заимстван от руския орден „Свети Георги Победоносец“ (в оригинал – „Императорский Военный орден Святого Великомученика и Победоносца Георгия“), на който е кавалер и княз Алек-

сандър Батенберг. Ранните негови портрети ни го показват като млад офицер с две отличия – руски орден „Свети Георги“, четвърта степен, и български Военен орден „За храброст“.

В периода 1912 – 1918 г. с различните степени на отличието „За храброст“ са удостоени над 250 хиляди български военнослужещи (Boyadzhiev). Статутът му изключва политизирани удостоявания за българските граждани, но въпреки това с най-високата му, „първа“ степен през 1887 г. са удостоени тримата регенти след абдикацията на княз Александър: Георги Живков, Стефан Стамболов и Сава Муткуров, „за услугите, които са принесли на отечеството и за сполучливата защита на интересите на независимостта му от посегателствата на външни и вътрешни врагове“ (Boyadzhiev). Сава Муткуров е кавалер и на четвъртата степен на ордена, с който е удостоен през 1885 г. като командир на Втора дивизия за овладяването на Пирот във войната със Сърбия. Първата степен на ордена „За храброст“ повече не е присъждана, докато той съществува в автентичния си вид.

Изследването, на което е посветена статията, отбелязва присъствието сред българското общество на военноморските чинове от *Флота на Негово Величество* (названието на Военноморските сили на Царство България в периода 1908 – 1921 г.), кавалери на ордена „За храброст“, като частично е включен и периодът след 9 септември 1944 г. Приложен е методът на историзма, анализът проследява обществените нагласи и отношението към героизма на българския войник във войните за национално обединение и проявите на воинска доблест. Направен е опит да се изяснят мотивите за награждаване на военните моряци, кавалери на ордена за храброст, в периода на Балканските войни и през Първата световна война.

Изложение

През 1888 и 1889 г. във *Флотилията и Морската част* (названието на Военноморските сили на Княжество България в периода 1879 – 1900 г.) в Русе са назначени двама випускници на Военното на НВ училище, бъдещите капитани първи ранг Станчо Димитриев и Димитър Добрев. Като юнкери те са взели участие във войната със Сърбия и за проявена воинска доблест са наградени със *Солдатски сребърен кръст за храброст, четвърта степен*. До Балканската война двамата остават единствените удостоени „за храброст“ моряци. Справедливостта изисква да се упомене знаковото символично награждаване на командира на кораба „Галубчик“ от състава на *Дунавската флотилия* мичман Владимир Луцки, който през войната със Сърбия с доставки по реката на военни материали за обсадената Видинска крепост осигурява нейната успешна отбрана. В знак на благодарност комендантът на крепостта капитан Атанас Узунов сменя от петлицата си своя орден „Свети Георги“, с който е удостоен през Освободителната война 1877 – 1878 г., и го връчва на Луцки.

Мичман Луцки е потомствен руски дворянин, приет на българска служба след оттеглянето на руските офицери от България през 1885 г. Той е известен с убежденията си на „народоволец“ и вероятно тази му репутация го е отстранила от списъците на наградените български офицери за победоносната война със Сърбия. Скоро тя го отстранява и от редовете на българското офицерство.

Станчо Димитриев изминава пътя от мичман втори разред през 1888 г. до командир на крайцера „Надежда“ и началник на Флота на НВ, с който се разделя през 1911 г. и наскоро след това умира.

През август 1904 г. лейтенант Димитър Добрев подава рапорт по команден ред и му е разрешено да бъде командирован „за практически занятия в далечно плаване с Руския императорски флот“. На 15 май 1905 г., като артилерийски офицер на борда на крайцера „Дмитрий Донской“, той участва в Цушимското сражение във войната между Япония и Русия. „За показани от него особени подвизи на храброст и саможертва в боя с японския флот на 14 – 15 май 1905 г.“ лейтенант Добрев е награден с руския орден „Св. Владимир“, четвърта степен с мечове и лента, и с българския орден „Св. Александър“, четвърта степен с мечове.

През 1911 г., с чин капитан втори ранг, Димитър Добрев също е уволнен от Флота, но с началото на Балканската война е мобилизиран. Първоначално е назначен на друга длъжност, а поради заболяване на титуляра на 1 ноември 1912 г. е преназначен за временен командир на *Подвижната отбрана*. Състоянието, в което заварва екипажите и корабния състав, не е благополучно. Безспорен негов принос е промяната в негативните нагласи на младите флотски офицери, които са обезкуражени от липсата на перспектива и пасивността на флотското командване и са настроени да подават рапорти да бъдат изпратени на сухопътния фронт. От съхранените служебни записи за действията на силите от *Подвижната отбрана* ден след ден се проследява неговата професионална намеса в делата на отряда кораби, наложеният добър морски ред и професионалното израстване на екипажите. Само за седмица след назначаването му за командир реорганизира корабните бойни учения на брега и носенето на службата в отряда, на три пъти извежда корабите на нощни походи в бурното ноемврийско море и след завръщането им в базата анализира техните съвместни действия, като назначава тренировки за отстраняване на откритите слабости.

Капитан втори ранг Димитър Добрев приема командването на *Подвижната отбрана* на 1 ноември 1912 г. в „7 ч. след пладне“, а в 9 ч. вече е събрал офицерите на инструктаж, на който се чете „тайно предписание № 5119“ на началника на Флота за излизане на море в същата нощ с бойна задача. Походите на корабите са отразени в съхранената отчетна документация като „крейсероване“ за откриване на противник и контрол на корабоплаването в оперативната зона на Флота. В началото на месец ноември на два пъти в открито

море е проверяван товарен кораб под чужд флаг за транспортиране на „военна контрабанда“ и е преследван за проверка друг, който успява да се отклони.

Натискът на висшестоящото командване за по-голяма ефективност в действията на миноносците се засилва. Създава се впечатление, че във високите щабове не отчитат колко несъпоставими са бойните възможности на нашата *Подвижна отбрана* в сравнение с тази на османския флот. На 1 ноември, „в 10 ч. 30 м. след пладне“ в разположението на отряда идва началникът на Трета военно-инспекционна област генерал-майор Драндаревски, придружен от началника на Флота подполковник Лудогоров. В тяхно присъствие капитан втори ранг Добрев отново инструктира офицерите от миноносците, уточняват се, че при среща с турски военен кораб той незабавно ще бъде атакуван „с мини, по способа на Азариева“, като ще се стреля от малко разстояние, „от упор“. Всички моряци са наясно, че най-незначителният турски контраминоносец е с 4 – 5 пъти по-голямо водоизместване и превъзхожда с корабната си артилерия по калибър и далекобойност, с която миноносците могат да бъдат обстрелвани ефективно извън обсега на тяхното оръжие. Предимство на българските миноносци може да бъдат само факторът „изненада“ и дързостта в действията на корабните екипажи, но дори ако те се реализират, вероятността за успешна атака остава минимална.

След безплодните походи в началото на месец ноември, съпроводени с немалко перипетии, през нощта на 7 ноември 1912 г. група от четири кораба под командването на началника на *Подвижната отбрана*, който е „амбаркуван“ на борда на миноносеца „Летящи“, извършва знаменитата атака на турския бронепалубен крайцер „Хамидие“. Изстреляни са четири торпеда, като това на миноносеца „Дръзки“ попада в целта.²⁾

В отчета на капитан втори ранг Добрев по „деятелността на частите в този ден“ за успешната атака е отбелязано, че трима командири на миноносци – на „Смели“, „Строги“ и „Дръзки“ са докладвали за попадение на своето изстреляно торпедо в турския кораб. Той съобщава, че това е бил миноносец от типа „Меджидие“, а „какъв е резултатът от атаката, трудно може да се каже“, тъй като „минните атаки са съпроводени с маса изненади при отсъствието на всяка ориентировка и наблюдение“.³⁾ Трите миноносца, следващи флагмана „Летящи“, обстрелват целта от малка дистанция и в рамките само на три-четири минути. След като вече са стреляли, всички чуват взрив от торпедо и виждат огненото кълбо на носа на турския кораб. Според командира на отряда „няма основание за съмнение в искреността на твърденията на участващите в атаката екипажи на миноносци“, а достоверни сведения вероятно ще се получат от външни източници. Капитан втори ранг Добрев специално отбелязва, че „през всичкото време на атаката екипажите се държаха образцово“.⁴⁾

По доклад по команден ред от началника на *Флота на НВ* за резултатите от атаката са направени представления за награждаване на отличилите се. С Височайши указ с Военен орден „За храброст“, трета степен, е удостоен ка-

питан втори ранг Димитър Добрев, ръководил атаката на отряда миноносци. С четвъртата степен на Военния орден са отличени командирът на „Дръзки“ мичман първи ранг Георги Купов, тъй като се установява, че неговото торпедо е поразило броненосеца „Хамидие“ и флагманският офицер лейтенант Кирил Минков, който е бил на борда на „Дръзки“ като „охотник“ (доброволец) и лично е изстрелял успешното торпедо от торпедния апарат по броненосеца. Тези трима офицери от *Флота на НВ* са първите моряци, кавалери на Военния орден „За храброст“ през Балканските войни от 1912 – 1913 г. Капитан втори ранг Димитър Добрев е награден с отличие „За храброст“ за втори път след удостояването му като юнкер със *Солдатски сребърен кръст*, четвърта степен, за проявен героизъм във войната със Сърбия.

Междувременно за проявена храброст като артилерийски офицер на сухопътния фронт през Балканските войни през 1916 г. с Военен орден „За храброст“ е награден поручик Иван Вариклечков⁵⁾. Възпитаник на Военното училище в София, в звание „подпоручик“ той е зачислен в една от бреговите батареи, но през Балканските войни воюва като артилерист в I софийска дивизия, след което се завръща във Флота и се присъединява към обществото на кавалерите моряци.

С постигналите България национални катастрофи след Балканските войни въоръжените сили на Царството претърпяват редица трансформации. Въпреки това се правят опити героизмът на българския войник и най-ярките примери на воинска доблест да се съхранят в народната памет.

При проведената мобилизация за участие в Първата световна война личният състав на *Флота на НВ* включва 92 офицери, механици и чиновници и 3167 подофицери и матроси. В корабния състав се числят учебният крайцер „Надежда“, който е разоръжен и недееспособен, шест миноносца тип „Дръзки“, един ветроход, царската яхта „Чайка“, един импровизиран минен заградител и четири портови катера. Бойните възможности на корабите от флота за активни действия на море са незначителни.

През 1916 г. от Германия е закупен Подводник № 18. През същата година за нуждите на Беломорския флот от Холандия е закупена моторницата „Искра“, с пункт за базиране в Дедеагач.⁶⁾ С решение на Министерския съвет от 1916 г. петте кораба, собственост на *Българското параходно търговско дружество* – Варна, също преминават в разпореждане на началника на Флота. Началник на Флота по това време е артилерийският инженер полковник Константин Киров, известен у нас като изявен военен педагог. Полковникът, който е завършил генерал-шабна академия, е компромисна фигура, тъй като обществените очаквания са били този пост да заеме произведеният в звание капитан първи ранг Димитър Добрев, кавалер на ордена за храброст. Но той заема категорична русофилска позиция, публично защитава тезата, че Германия е на път да загуби войната, и напуска Флота.

Цел на тази статия не е изчерпателно осветяване на събитията през войните „на море“ и участието в тях на *Флота на НВ*.⁷⁾ Интересът е насочен към условията, в които са били поставени корабните екипажи и бреговете части при решаване на техните задачи, скалата на напрежение на силите в противодействие на многократно превъзхождащ противник, приноса на най-изявени-те от тях за постигане на успех и оценката, която им е била дадена.

За участието си в Първата световна война Флотът придобива някои нови средства за въоръжена борба на море. Задачата, която му се поставя през първия период на войната, е недопускане силите на руския флот да нанесат значими вреди на пристанищата Варна и Бургас и на обекти по българското крайбрежие. След обявяването през септември 1916 г. на война на Румъния тази задача се разширява в посока подпомагане на „морския“ десен фланг на българската *Трета армия*, оборудване на морския бряг в Добруджа и транспортирането по море на храни от Каварна за пристанище Варна. По-късно се пристъпва и към разширено патрулиране с миноносците, с един подводник и водосамолети по въздуха край бреговете на Румъния и тяхното миниране.

Български моряци усвояват подводното плаване на германски подводници, а след като една от тях е закупена от България, до края на войната тя се обслужва от изцяло български екипаж. В местността Пайнерджик край Варна е построена водосамолетна станция, която се използва от германски „хвърчила“ за морско въздухоплаване. В края на войната българската държава закупува два летателни апарата, с които български моряци летци, обучени в Германия, също изпълняват разузнавателни и бойни полети над морето. Развитие има бреговата артилерия, която получава допълнително оръдия за Варненския укрепен район. След обстрела на Варна от руската Черноморска ескадра на 14 октомври 1915 г. за усиление на бреговете батареи тук са доставени няколко трофейни руски голямокалибрени оръдия, монтирани са и две „противохвърчилни“ оръдия.

В Беломорието се формират флотски семафорно-наблюдателни постове и миннозаградителни групи към новосъздадените български портови капитанства⁸⁾.

На 14 октомври 1915 г. руската Черноморска ескадра, в състав от шест големи надводни кораба, шест ескадрени миноносеца и няколко спомагателни съда, обстрелва обекти в град Варна, в пристанището и на брега, като артилерийските кораби не навлизат в зоната на поражение на българските брегови батареи. Две германски подводници, придадени за съдействие на българския флот, се изнасят на позиции за атака, което е отчетено от командването на ескадрата като застрашаващо действие. Предприетото тралене от страна на противника в българското минното заграждение е проведено предпазливо. Българските миноносци са разсредоточени в акваторията на пристанището и обстрелват с картечници прелитащите водосамолети на противника.

През войната българските военни моряци доразвиват уменията си за използването на отбранителни минни заграждения като елемент на минно-артилерийска позиция, като за целта граждански кораби от параходното търговско дружество са преоборудвани като минни заградители. Минни постановки, както и тралене на открити минни полета и единични мини, поставени от противника, се извършват самостоятелно и във взаимодействие с формирования от флота на Германия при голям риск поради недостига на необходимите трални средства.

По време на бойните действия на Северния фронт в Добруджа военният флот се привлича за класически действия на фланга на сухопътните войски: разузнаване, стоварване на десанти в пристанища, охрана на търговски кораби при транспортиране на хора и товари в интерес на сухопътния фронт, охрана на водния район, целеуказание на бреговите огневи средства и др. Началото е поставено още с обявяването на войната с Румъния, три български миноносца приближават с разузнавателна цел пристанище Балчик и след като откриват в близост до него румънски войски, изстрелват по тях 58 снаряда.

На 5 септември 1916 г. личният състав на Втора рота от портовата дружина във Варна, наброяващ 240 души, е натоварен на борда на пет миноносца, транспортиран е по море и заема позиции на Добруджанския фронт. 45 моряци, водени от командира на дружината капитан-лейтенант Васил Дечев, заемат Балчик. Други 142 моряци заемат Каварна. На другия ден, натоварени на борда на миноносци и на ремаркьора „Варна“, към тях се присъединяват още 220 моряци от Първа рота на портовата дружина. Портовите роти остават в разположението на Добруджанския фронт почти година.

Докладите за водените от Флота бойни действия сочат многообразие на изпълняваните задачи и високо напрежение на силите за дълъг период от време пред лицето на превъзхождащ противник.⁹⁾ Извличането от руски водолази на сигналните книги на крайцера „Магдебург“ в Балтийско море през 1914 г. и на потъналия срещу Одеса турски бронепалубен кайцер „Меджидие“ през 1915 г. дава негативно отражение и върху действията на българския флот, тъй като шифрованите радиодонесения на съюзниците ни в Черно море могат да се разчитат в руските щабове (Kozhukharov, 2019).

Водените записи и публикуваните отчети показват действителното състояние на военните действия от страна на *Флота на НВ*. Формации миноносци, от два до пет кораба, са се намирали в „далечно крейсеруване“ на море и патрулиране в прибрежния район общо 29 дни. През 1917 г., когато е установена транспортната връзка Каварна – Балчик – Варна за пренасяне на храни с параходите на Търговското дружество, групи от по два миноносца са плавали като „охрана на транспортната служба“ 127 дни.¹⁰⁾ Групи от по два миноносца периодично извършват минни постановки и изпълняват задачи по охрана на минните заградители, извършващи постановка на минни полета.

На едно от тях, срещу устието на р. Камчия, се натъква и потъва руският контраминоносец „Лейтенант Пушкин“. Потопяването му е най-значимата победа на *Флота на НВ* през тази война.

На 7 декември 1915 г. миноносец „Дръзки“, който е дежурен кораб в пристанище Евксиноград, с командир лейтенант Купов, влиза в бойно съприкосновение с противник срещу нос Екрене, сближава се до разстояние четири километра и обстрелва с оръдието си два руски контраминоносца тип „Бързи“. При завързалата се престрелка българските брегови батареи също откриват огън, като „накриват“ със снаряди противника и руските кораби се оттеглят.

На 9 септември 1916 г. миноносец „Летящи“ обстрелва руски водосамолет, прелитащ над района на Аладжа банка, близо до Евксиноград.

На 9 септември 1916 г. при извършване на нощен преход от три миноносца за противодействие на открития отряд руски контраминоносци на вражески мини на рейд Батова се подривяват два от тях, като получилият пробойна миноносец „Строги“ успява да остане на вода, а „Шумни“ остава без ход и по-късно потъва.

Подводник № 18 многократно патрулира около българския бряг и в териториалните води на Румъния, като остава на море общо 25 денонощия, а веднъж през нощта влиза в бойно съприкосновение с руски контраминоносец тип „Баранов“ и го атакува с торпедо. От контраминоносца забелязват изстреляното торпедо и той успява да се отклони. Мястото на подводника е разкрито и по него са нанесени удари с противоподводни бомби, поради което получава повреди по част от оборудването.

През нощта на 11 септември 1916 г. е поставена на изпитание наскоро организираната система за противовъздушна отбрана на съоръженията във Варна. Четири руски хидроплана атакуват с авиобомби пристанището, но са осветени от прожектори и са обстреляни с масиран „шрапнелен, картечен и пушечен огън“ от монтираните наскоро две зенитни оръдия, от огневите средства на миноносците, от подводниците в пристанище Евксиноград и от бреговите части. Един водосамолет е поразен и пада при нос Калиакра, като останките му са донесени във Варна, за да бъдат показани на гражданите. Втори повреден водосамолет започва да губи височина, оттегля се от боя и пада в района на Мангалия. Миноносецът „Летящи“, намиращ се на подхода към северното минно заграждение пред Варна, обстрелва един от четирите водосамолета, докато е летял ниско и се бил насочил към групата руски кораби в открито море.

При подривяването на мина на миноносца „Шумни“, за потъването на който вече бе упоменато, на борда му се дава пример за командирско самообладание, съчетано с моряшки професионализъм. След като три миноносца се натъкват на неразузната минна банка срещу н. Екрене, преценяват, че са атакувани от подводница, и тези от тях, които имат ход, оставят корабните си

лодки на изгубилия ход „Шумни“ и с голяма скорост се отдалечават от опасната зона. Тежко повреденият миноносец остава „на вода“ още три часа. Неговият командир лейтенант Манолов оценява шанса, който му дава благоприятният вятър, и разпорежда от наличните на борда сенници от парусина да се стъкмят ветрила, с които да може да се даде ход. Екипажът запазва образцово хладнокръвие, с това импровизирано ветрилно стъкмяване миноносецът изминава около три мили и се доближава на 150 метра до брега, където потъва. Лейтенант Манолов своевременно заповядва напускането на кораба и всички моряци са спасени с корабните лодки.

При работите по изваждането на потъналия „Шумни“ на мина от същата банка на рейд Батова се натъква и потъва, без да даде жертви, пристанищният ремаркьор „Варна“, на борда на който са се намирали началникът на *Подвижната отбрана* капитан-лейтенант Серафимов и началникът на *Флотския арсенал* инженер-корабостроител Трънка.

26 септември 1916 г. става най-черният ден в историята на малкия ни флот. Командирът на *Минната рота* лейтенант Кирил Минков, един от първите моряци кавалери на ордена „За храброст“ през Балканската война, загива от взривила се мина, вероятно от същата злополучна противникова минна постановка на рейд Батова. Загиват още седем моряци, а четирима са ранени. Кирил Минков посмъртно е произведен в чин капитан-лейтенант. Има свидетелства, че на началника на Флота полковник Кирков е предложено да се изчака с миночистенето, докато бъде доставен по-съвършен трал, тъй като наличните средства за тралене са примитивни и опасни, но на фона на големите жертви, които дават сухопътните части на фронта, той счел този разговор за несъстоятелен. В същия район загиват от подривяване на мина германският подводник U-45, изведен безопасно от миноносец през северния проход на отбранителното минно заграждение във Варненския залив. Наблюдавайки подривянето на подводника, миноносецът „Строги“ навлиза в неразузнатото минно поле и успява да спаси петима германски моряци.

През лятото на 1918 г. в Батовския залив са обезвредени 58 руски мини, поставени в линия на разстояние 30 метра една от друга – най-голямата минна линия на противника в българското териториално море.¹¹⁾

Към средата на 1916 г. е изчерпан и запасът от български морски мини, направени са заявки в Германия и Турция, които се бавят. Доизграждането на отбранителните минни заграждения е крайно необходимо, на вода се „хвърлят“ всички налични и такива, които са извлечени от морето и ремонтирани. Само два месеца преди гибелта на лейтенант Минков от самовзривила се дефектна българска мина по време на минна постановка в Бургаския залив загива един от доайените на българските моряци миньори – кондуктор Докузанов.

Представлява интерес „външното оценяване“ за състоянието и духа на българските моряци през войната, изказаните мнения на партньори от съюз-

ническите военноморски сили. Германският военноморски аташе в София – корветен капитан фон Арним, е сред авторите на доклади и писма до адресати в Берлин, в които се съдържат становища за нивото на подготовка и боеготовност на частите от *Флота на НВ*. В доклад до имперския секретар на Морината адмирал Фон Тирпиц по повод тържеството за издигане на български флаг на закупения Подводник № 18 той пише: „На следващия ден имах възможност да участвам в едно плаване на подводницата... Стана ясно, че моряшкото и техническо обучение по теория и практика вече е донесло добри плодове... В интелигентността, прилежителността и старанието, в реда и техническите умения, които намерих в българския флот, виждам гаранция за това, че няма да бъдат напразни нито подводницата, нито много други германски военноморски доставки за България“ (IHS-BAS, 2005).¹²⁾

Времето за оценяване на приноса на чиновите от Флота настъпва в края на кампанията на Добруджанския фронт, така наречената Втора фаза на войната. С преминаването на Дунава от сухопътните войски във военноморските формирования се прави равностойност за приноса и се пишат представления за удостоверявания за проявена воинска доблест. Със Заповед по *Флота на НВ* № 3 от 12-и януари 1917 г. са обявени имената на „долни чиновци“, „наградени от Негово Величество Царя“.¹³⁾ Със Знака на военния орден „За храброст“, трета и четвърта степен, са наградени десет моряци, всички от състава на Минната рота. С ордени и медали са удостоени 174 подофицери и редови матроси от всички флотски формирования и работници от Арсенала. Връчените ордени са 53, от тях „Св. Александър“, шеста степен – 22, и „Народен орден за военна заслуга“, шеста степен – 31.

Може да се каже, че оценката за проявена храброст и воинска доблест от моряците е пестелива, отличени са едва 5% от подофицерския и войнишкия състав. Вярно е, че на фона на мащаба на военните действия и жертвите на сухопътните фронтове силите, средствата и участието на флота във военното усилие изглеждат като миниатюра.

За паритет в противодействащите сили в отговорната зона на малкия български флот не може да се говори. Срещу него застават дивизионни надводни кораби с главен калибър на артилерията с внушителните 305-мм (линейни кораби) и 152-мм (крайцери) и контраминоносци, превъзхождащи значително по водоизместване и въоръжение корабите на нашата *Подвижна отбрана*.¹⁴⁾ Българите поставят минни заграждения с импровизирани минни заградители, мините на противника почти до края на войната се подсичат с несъвършени трални средства. За да попълнят запасите от дефицитните морски мини, миноносците при своите „крейсерувания“ вдигат на борда всички срещнати откъснали се от котвите си плаващи мини, наши и чужди, и при голям риск ги връщат за ремонт в минните работилници на брега. Българските моряци системно развиват успешните си минно-артилерийски

позиции и извършват минни постановки дори на румънския бряг и по река Дунав.

Заповед № 3 по *Флота на НВ*, в частта ѝ „По наградите“, издадена по предписание на Щаба на действащата армия полска канцелария от 22-ри декември 1916 г., е единствена по рода си за цялата война. Разпределението на отличията очевидно е равномерно, с отчитане на числения състав на формированията. Отчитан е и приносът на моряците в общото военно усилие. Така например от екипажите на миноносците няма наградени със знака „За храброст“, а отличените с награди от тях са по дванадесет на всеки кораб. От учебния крайцер „Надежда“, който е небоеспособен и изпълнява спомагателни функции, са наградени седем подофицери. От екипажа на Подводник № 18 са наградени шестима, от Минната рота наградените са деветнадесет, десет от които „за храброст“. Мотивите за награждаване са с обща формулировка „за отличие и заслуги“. Прави впечатление, че няма наградени „посмъртно“ с отличия за проявена храброст, макар че при обявяването на наградната заповед минният кондуктор Докузанов и ефрейтор Каракацелов от Минната рота вече са загинали от взривове на мини.

Практикувало се е награждаване на загинали герои с „повишаване в звание“. Загиналият лейтенант Кирил Минков е повишен посмъртно в звание „капитан-лейтенант“, минният кондуктор Докузанов, по-рано отличен с Войнишки кръст за храброст трета степен, е произведен посмъртно в първо офицерско звание „мичман втори ранг“.

Във *Флота на НВ* е приложен и друг въздействащ подход за увековечаване паметта на героите. На тържеството по случай преминаването на германски водосамолети в българска собственост един от тях се именува „Лейтенант Ляпчев“ – в памет на загиналия при обучение в Германия български авиатор (Nedialkov, 2018).¹⁵⁾ С постъпването в Минната рота на получените от Германия моторни лодки за тралене на мини три от тях са именувани „Капитан-лейтенант Минков“, „Кондуктор Докузанов“ и „Миночистач“, в памет на загиналите български моряци, кавалери на Военния орден „За храброст“.¹⁶⁾

Награждаването с ордени на офицери от Флота през Първата световна война също е еднократен акт. Няма награждавания на отделни офицери по конкретен повод. Предложенията за награди са направени през лятото на 1918 г. През 1920 г. със заповеди по Флота е уточнено участието в бойните действия през войната на всеки офицер и на част от подофицерския състав.¹⁷⁾ Обявяването на наградите за тях става с две заповеди – под № 355¹⁸⁾ и под № 464¹⁹⁾, по Министерството на войната от 1921 г. Мотивите за награждаване от първата група са с обща формулировка „за бойни отличия и заслуги през войната“, а от допълващата заповед – „за отличия и заслуги през третия период на войната“. Имената на наградените по-късно флотски офицери са отразени в заповед по флота № 176 от 1920 г. за уточняване

участието в бойни действия и дописване на техните служебни списъци. Изключение от правилото са началникът на Беломорската част капитан втори ранг Лазар Драганов, награден по двете заповеди по Министерството на войната с два ордена – Народен орден „За военна заслуга“, четвърта степен, и Военен орден „За храброст“, четвърта степен, първи клас, и началникът на Дунавската част капитан втори ранг Никола Тодоров, награден с два ордена – „За храброст“ четвърта степен, първи и втори клас, с мотиви „за отличие и заслуги през втория и третия период на войната“.

Флотските офицери са удостоени с общо петдесет и два ордена, от които три са „За храброст“ четвърта степен, първи клас, тридесет и два са „За храброст“ четвърта степен, втори клас, а останалите са ордени за военна заслуга. Началникът на Флота на НВ артилерийски инженер полковник Константин Кирков е награден с орден „Св. Александър“ трета степен, с мечове. Орденоносци са 60 % от целия офицерски състав на Флота на действителна военна служба. Към флотските офицери – кавалери на Военния орден от Балканските войни, началник-щаб на Флота капитан втори ранг Георги Купов и командир на Подводник № 18 капитан-лейтенант Иван Вариклечков, се присъединяват нови тридесет и четирима заедно с десет моряци от *Минната рота*, наградени със знака на ордена Войнишки кръст „За храброст“.

В заповедите за награждаване „по Министерството на войната“ от 1921 г. всички флотски офицери са показани с чинове от сухопътните войски. Длъжностите, на които ги е заварило награждаването, са взети от щатно-длъжностния списък на „щаб“ офицерите от *Флота на НВ* от 1917 г.²⁰⁾ Тъй като наградените действително са изявени флотски командири и началници, мнозина от тях са познати като изпълняващи длъжности през войната, различни от тези, на които са посочени. Примери: капитан-лейтенант Иван Михайлов, повече известен като авиатор, началник на водохвърчилната станция, е награден „за храброст“ като командир на учебния крайцер „Надежда“, който през цялата война е бил разоръжен и небоеспособен; капитан-лейтенант Димитър Альов като началник-щаб на Флота през 1916 г. планира морския десант при Балчик и Каварна, а е посочен като „началник на неподвижната отбрана“; лейтенант Коста Скутунов, дългогодишен командир на миноносец, е награден като „адютант на флота“; капитан втори ранг Рашко Серафимов, който участва като „охотник“ (доброволец) в атаката на „Хамидие“ на борда на миноносеца „Строги“ и в няколко похода през Балканската и през Първата световна война води отряди миноносци в „далечно крейсеруване“, е обявен за „началник на неподвижната отбрана“

В заповед № 176 по Флота от 1920 г. за допълване на служебните списъци са отчетени участия в бойните действия през Първата световна война на общо седем подофицери, по един от всеки миноносец и един от Подводник № 18, които след дългогодишна корабна служба получават производство в

офицерско звание. Всички те са включени в Заповед № 3 по *Флота на НВ* от 12-и януари 1917 г., раздел „По наградите“, като отличили се „долни чинове“. Изследователят на системата за кариерно развитие на офицерите от Флота капитан първи ранг доцент д-р Асен Кожухаров е публикувал данни за служебната дейност и производството в офицерски чин на бившия подофицер от миноносец „Шумни“ и Минната рота мичман втори ранг Анчо Петров Кьосепетров. Той получава офицерски чин на основание нормативната уредба на Министерството на войната за удостояване на низши чинове след 15 години непрекъсната служба (Kozhukharov, 2019).

Името Анчо Петров се среща и в заповед № 464 по Министерството на войната от 1921 г. като „запасен подпоручик“ за награждаване с Военен орден „За храброст“ четвърта степен, втори клас.

В следвоенния период, когато *Флотът на НВ* е разформиран²¹⁾, полето за проява на храброст и героизъм не е закрито, предстои решаването на тежката следвоенна задача по разминиране на отговорния воден район за ликвидиране на минната опасност.²²⁾

Заклучение

Храбростта, като акт на инициатива, жертвоготовност и отдаденост, е изключителна воинска добродетел. Вътрешното ѝ преживяване е емоционално наситено и се реализира не с пролятата кръв, а с „ползите“, които воинът е допринесъл във военното усилие. Историята на войната, особено резултатите от нея и личните истории на воините, дали примери на храброст, могат дори да се разминават. Що се отнася до „долните чинове“, проявите на лична храброст често са относително свързани с успеха на военната кампания.

Военният орден „За храброст“ е активиран отново през Втората световна война. След обявяването на война на Германия през септември 1944 г. и заминаването на фронта на три български армии, в нейните редици вероятно воюват и кавалери орденоносци от предишните войни. В тежките боеве в Югославия и Унгария се раждат нови герои, войници и офицери, които също получават заслужени награди.

През народнорепубликанския период на Ордена за храброст, който е значително видоизменен и с променен статут, има едно награждаване на военнослужещ от Военноморските сили. Старши матрос Стефан Михалев Димитров, загинал на 9 декември 1973 г., спасявайки кораба си от пожар, е награден посмъртно с третата му степен.

Военният орден „За храброст“ е отменен от Великото народно събрание през 1993 г. an block със социалистическата наградна система, а подходът за неговото възстановяване с актуалния Закон за ордените и медалите от 2003 г. е безцелен, обиден за вековната традиция и достоен за съжаление.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Конституция на Българското Княжество, 1879, чл. 59
2. ДВИА, ф. 1027, оп. 4, а.е. 102, л. 1 – 116, Дневник за военните действия на корабите на Подвижната отбрана при Флота.
3. Пак там, л. 44.
4. Пак там, л. 47.
5. Съгласно заповед по Военното ведомство от 25-и февруари 1916 г., за заслуги през Балканската война 1912/13 г., награден с Военен орден „За храброст“, четвърта степен. Заповед по Флота № 69, м. юни 1916 г.
6. ДВИА, ф. 24, оп. 3, а.е. 16, л. 61 – 62, Сведение за корабите от Флота с данни за названието, вида и техническите характеристики на плавателните съдове.
7. За участието на Флота на НВ в Първата световна война вж Panayotov, A., et. al., ed. *Bulgaria And The War At The Sea (Defense of the Bulgarian coasts in World War I). Proceeding of National Scientific Conference*. Sofia: National Military History Museum, 2017 [in Bulgarian].
8. ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 130, л. 169 – 170, Рапорт № 3638 от началника на Беломорската част до началника на Флота за миниране на Беломорското крайбрежие съвместно с германската Минна команда.
9. ДВИА, ф. 1027, оп. 4, а.е. 201, л. 3 – 7, Конспект за изложение „Бойните действия на Черноморския флот“ от 10 септември 1915 г. до 1 януари 1918 г.
10. ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 149, л. 1а – 34, Описание на бойните действия на Черноморския флот за периода от 10 септ. 1915 г. до деня на демобилизацията през 1918 г.
11. ДВИА, ф. 1027, оп. 4, а.е. 201, л. 39, Сравнителна таблица за Българския черноморски флот и сведения за унищожените неприятелски мини през лятото на 1918 г. в Черно море.
12. ИИ БАН, кол. 6, оп. 66, а. е. 246, л. 731 – 733, Доклад No 4827, 29 май 1916 г., София, на германския военноморски аташе в София Фон Арним до държавния секретар на германското Министерство на морската адмирал Фон Тирпиц, Берлин.
13. ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 178, л. 16 – 26, Заповед № 3 по Флота с данни за наградени долни чинове с ордени и медали за отличия и заслуги, показани през Първата световна война.
14. ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 140, л. 32 – 41, Релация от началника на Беломорската част от Флота за действията на частта от 10 септ. до 31 дек. 1915 г.
15. ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 203, л. 5 – 8, Заповед № 88 по Черноморската част от Флота за официалното откриване и освещаване на 16 юни 1918 г. на Българската водохвърчилна станция в Пейнерджик и кръщаване хвърчило № 863 на първия български морски авиатор лейтенант Ляпчев, загинал при изпълнение на дълга си към отечеството. ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 203, л. 5 – 8.

16. ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 177, л. 503 – 509, Заповед № 69 по Черноморската част от Флота с данни за именуване на миночистачни катери от Минната рота на имената на герои от ротата, загинали при изпълнение на дълга си към родината.
17. ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 235, л. 422 – 423, Заповед № 108 по Флота с обявени бойните действия на офицерите от Флота по време на Първата световна война 1915 – 1918 г. ; ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 235, л. 245 – 249 Заповед № 176 по Флота с данни за бойните действия на офицери и подофицери от частите на Флота по време на Първата световна война 1915 – 1918 г.
18. ДВИА, ф. 40, оп. 1, а.е. 452, л. 392; ф. 1, оп. 4, а.е. 2, л. 264 – 266.
19. ДВИА, ф. 1, оп. 4, а.е. 2, л. 77 – 78
20. ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 178, л. 292 – 293, Заповед № 40 по Флота с данни за формиране на нови части, съгласно щатове за военно време и назначаване на офицери на щабни офицерски длъжности.
21. ДВИА, ф. 1, оп. 5, а.е. 601, л. 103, Доклад № 69 на министъра на войната до цар Борис III с предложение да се разформира Флотът съгласно морските клаузи от Договора за мир в Париж.
22. ДВИА, ф. 1027, оп. 1, а.е. 220, л. 410 – 422, Рапорт № 695 от началника на Флота за необходимите средства по почистване на минните заграждения по Черноморското и Беломорското крайбрежие.

REFERENCES/LITERATURA

- Boyadzhiev, A. *The order „For honour“ – tradition and gerrous*. Sofia: NBU.
- Denkov, V. (2001). *Bulgarian Orders and Medals*. Sofia: Cybele.
- IHS – BAS. (2005). *Bulgaria in the First World War. German diplomatic documents. Collection of documents in two volumes. Volume 2. The archives speak*. Sofia: IHS – BAS.
- Bulgarian-Turkish military relations during the First World War (1914 – 1918)*. Sofia: IHS – BAS, 2004.
- Kozhukharov, A. (2019). The Biography of Max Von Schulz, a Russian Officer and Inventor, as a Source of Bulgarian Naval History. *Istoria-History*, Vol. 27, 5, pp. 484 – 488.
- Kozhukharov, A. (2019). An Unusual Case in His Majesty's Navy to Promote an NCO into an Officer Rank. *Bulgarian Historical Review*, 3 – 4.
- Nedialkov, D. (2018). Bulgaria Hidro-aviation Station in the First World War. *Bulgarian-Germany World War I. Lessons for the Future*. Varna: NVNA, pp. 121 – 13
- Petrov, T. (2005). *Bulgarian Orders and Medals 1878-2005*. Sofia: Voenno izdatelstvo.

Archive collection 'Wars of Bulgaria' (1878 – 1945). [Online] <http://archives.bg/wars/>.

CAVALIERS OF THE ORDER OF COURAGE IN HIS MAJESTY'S NAVY

Abstract. The article presents research on the Military Order of Courage and Soldiers' Cross for bravery of His Majesty's Navy during the Balkan Wars and World War I. The interest is focused on the conditions in which the ship's crews and shore units were assigned in solving combat tasks, the scale of force of the forces in counteraction to a repeatedly superior opponent, the contribution of the most prominent of them to success, and the assessment that was given to them. The award-winning Naval Officers are presented as an association of professionals and like-minded people who have built an organic society of the Knights of Courage. Later periods of activation of the Military Order are shown in fragmentary form.

Keywords: World War I; Navy Sailors; Military Order; Awarded

✉ **Prof. Yanko Bakalov**

<https://orcid.org/0000-0002-6294-9129>

Nikola Vaptsarov Naval Academy

Varna, Bulgaria

E-mail: bakalov_y@naval-acad.bg